

Å skape guder i menneskets bilde*

KNUT HOLTER

*«Treskjæreren spenner ut målesnoren og tegner bildet med kritt.
 Han risser det opp med en passer, og former det med skavjern,
 så lager han det til i skikkelse av en mann, et vakkert menneske,
 og setter det i et hus.
 Han hogger ned sedertrær, og han velger seg en steineik eller eik,
 som har vokst seg sterk blant trærne i skogen.
 Han har også plantet laurbærtrær, og regnet får alt til å vokse.
 Mannen bruker dette til brensel. Noe tar han til oppvarming,
 og noe fyrer han opp med når han skal bake brød.
 Men han lager også en gud, som han kaster seg ned for,
 former et gudebilde, som han bøyer seg for.
 Halvdelen av treet brenner han på ilden.
 Over glørne steker han kjøtt, spiser og blir mett.
 Så varmer han seg og sier: 'Å, jeg blir varm, jeg merker ilden!'
 Resten gjør han til en gud, et gudebilde, som han bøyer seg for.
 Han kaster seg ned for det, ber til det og sier:
 'Frels meg, for du er min gud!'»
 (Jes 44,13-17)*

Her spares det ikke på konfekten! Denne gamle teksten fra Jesaja 44,13-17 fremstiller produksjon og tilbedelse av gudebilder som en latterlig geskjeft, og ironiserer over at det av ett og samme tre lages både et bål og en gud. Vi kan kanskje ane noe av de første tilhørernes humrende anerkjennelse: «Der fikk de sitt, hedningene!» Og slik er vel også teksten tatt imot ned gjennom sin lange brukshistorie. Mang en misjonær kan fortelle om store øyne og

---

*) Artikkelen populariserer deler av min avhandling *Imago hominis : a study of Second Isaiah's idolproduction passages*, Stavanger 1993. For videre dokumentasjon henvises det til denne.

smattende bifall når denne teksten er blitt lest, og reaksjonen er noe av den samme som på gammeltestamentlig tid: «Der fikk de sitt, hedningene!»

Nå er det vel ikke uten videre sikkert at polemikk er noe særlig velegnet som misjonsforkynnelse, selv ikke gammeltestamentlig polemikk mot produksjon og tilbedelse av gudebilder. Likevel er denne teksten av interesse i en misjonsteologisk sammenheng. I den gammeltestamentlige polemikk mot produksjon og tilbedelse av gudebilder reflekteres det nemlig en religionsteologi – altså en tenkning om forholdet mellom den gammeltestamentlige religion og annen religion – som kan gi impulser også til vår misjonsteologiske tenkning. I det følgende skal vi derfor se litt nærmere på denne og beslektede tekster, og sette dem inn i en misjonsteologisk ramme.

1 Forståelsen av gudebilder – i Jesaja 40-55

Den teksten som allerede er sitert, hører hjemme i et større avsnitt, Jes 44,9-20. Dette er den lengste, men på ingen måter eneste religionspolemiske tekst innenfor denne delen av Jesajaboka, kap. 40-55. Disse kapitlene hører tidsmessig hjemme på 500-tallet f.Kr., dvs. en tid da Juda-riket var gått under og deler av befolkningen var bortført til Babylon. I denne mistrøstige situasjonen forsøker så profeten å overbevise tilhørerne om at Israels Gud, Jahve, fremdeles har kontrollen. Og polemikk mot andre guder og mot det å tilbe andre guder, spiller en viktig rolle i hans forsvar for Jahve.

Innenfor disse kapitlene utgjør så 44,9-20 – sammen med de tre kortere tekstene 40,19-20; 41,6-7 og 46,6-7 – en egen gruppe. De skiller seg fra den resterende religionspolemikk ved at de retter sitt skyts mot særlig ett aspekt ved den religiøsitet som angripes, nemlig selve *produksjonen* av gudebilder. La oss derfor se nærmere på noen sider ved disse fire bildetekstene innenfor Jes 40-55.

1.1 Bildetekstenes innramming

Det første vi vil se nærmere på, er bildetekstenes innramming, dvs. hvordan de fungerer i sin nærmeste litterære sammenheng. I første omgang kan det kanskje se ut som om polemikken mot det å lage gudebilder kommer opp som nokså tilfeldig plasserte parenteser i disse kapitlene, men ved nærmere ettersyn viser det seg at så ikke er tilfelle. Visse trekk går igjen i alle fire tekstens nærmeste omgivelser, og skaper dermed en relativt likdannet ramme omkring hver av dem.

Når det gjelder bildetekstenes fremre grenser, legger vi merke til at alle fire tekster introduseres av retoriske *hvem*-spørsmål, dvs. spørsmål som tilsynelatende etterlyser noe som kan sammenlignes med Jahve, men hvis egentlige funksjon er å poengtere at ingen er som ham:

40,19-20 introduseres av 40,18	« <i>Hvem</i> vil dere da ligne Gud med ... ?»
41,6-7 introduseres av 41,2.4	« <i>Hvem</i> har vakt opp ... ?» « <i>Hvem</i> var det som ... ?»
44,9-20 introduseres av 44,7	« <i>Hvem</i> er som jeg?»
46,6-7 introduseres av 46,5	« <i>Hvem</i> vil dere ligne meg med ... ?»

Når det videre gjelder bildetekstenes bakre grenser, legger vi merke til at alle fire tekster følges av en tiltale til Israel. I to av dem tiltales Israel som Jahves *tjener*, og i to av dem brukes en nokså identisk terminologi om å *huske*:

40,19-20 følges av 40,21ff	«Vet dere ikke, har dere ikke hørt det?»
41,6-7 følges av 41,8ff	«Men Israel, du <i>min tjener</i> »
44,9-20 følges av 44,21ff	« <i>Husk dette</i> , Jakob ... for du er <i>min tjener</i> »
46,6-7 følges av 46,8ff	« <i>Husk dette</i> og vær faste!»

En slik lesning av bildetekstene sammen med deres innramming skaper inntrykk av en kontrast. I de retoriske *hvem*-spørsmålene som introduserer bildetekstene, ligger det en utfordring til Israel om å komme frem med noe som tilsynelatende kan sammenlignes med Jahve. Samtidig ligger det imidlertid i kortene at noe slikt egentlig er umulig – ingenting kan sammenlignes med ham. I tiltalen som følger opp bildetekstene, ligger det derfor en utfordring til Israel om å ta konsekvensen av at ingen er som Jahve. Imellom står så selve bildetekstene, og deres funksjon innenfor denne kontrastskapende sammenhengen er å presentere de tilsynelatende motstykkene til Jahve. Men hvilke er så disse?

1.2 Bildetekstenes aktører

I utgangspunktet skulle man tro at det var gudene og deres bilder som var slike motstykker til Jahve. Bildetekstene i Jes 40-46 ville da stå i en gammel tradisjon innenfor Det gamle testamente. Man kan for eksempel tenke på 1 Kong 18 og historien om Elias kamp mot Ba'al-profetene, hvor Jahve viser seg sterkere enn Ba'al. Eller på 1 Sam 5 og historien om paktkisten som røvet gods hos filisterne, hvor Jahve og hans paktkiste viser seg sterkere enn Dagon og hans bilde. Likevel, ved nærmere ettersyn viser det seg at gudene og deres bilder spiller en svært så passiv rolle i bildetekstene her i Jes 40-46. Tydeligst kommer dette til uttrykk i 41,6-7, hvor det ikke engang er eksplisitt referert til guder eller bilder. (I de ulike norske oversettelsene er riktignok et «bilde» innført i v. 7 – «han fester *bildet* med nagler», men den hebraiske teksten har her kun suffikset 'det' – «han fester *det* med nagler».)

I stedet for guder eller bilder er det *bildeprodusentene* som får all oppmerksomheten. 41,6-7 ramser opp en serie av ulike spesialister innenfor gudebildeproduksjon, og alle settes inn i et mønster som viser hvordan den ene hjelper og trøster den andre. Men selve resultatet av deres produksjon, guden eller gudebildet, er tilsynelatende uten interesse. Dette inntrykket av en passivisering av gudene og bildene til fordel for bildeprodusentene, bekreftes av de andre bildetekstene. I 40,19-20 er det riktignok bildet som presenteres først, men ved nærmere ettersyn viser det seg at det er produsenten som er aktør også her; det er han som støper en kjerne og det er han som velger tre som ikke morkner. Den samme fokuseringen på produsenten ser vi i den lengre teksten 44,9-20. Etter en generell beskrivelse av de som lager gudebilder (v. 9-11), går teksten over til en detaljrik gjennomgang av de ulike trinn i arbeidsprosessen hos to av spesialistene – smeden (v. 12) og treskjæreren (v. 13-17). Bildene er nok med her også, men bare som objekter for de virkelige aktørenes produksjon. Dette følges også opp i den oppsummerende konklusjonen (v. 18-20), hvor vekten legges på produsentenes manglende erkjennelse av hva det er de er med på. Denne fokuseringen på bildeprodusentene bekreftes så endelig også av den fjerde bildeteksten, 46,6-7, som ser produksjonen fra brukerens synsvinkel – de som leier fagfolk til å produsere et gudebilde.

Men om det er slik at bildetekstene i Jes 40-46 nærmest overser gudene og bildene, hva da med forholdet til de introduserende *hvem*-spørsmålene? Vi har jo nettopp sett hvordan en lesning av disse spørsmålene sammen med bildetekstene synes å tegne en kontrast mellom Jahve og hans motstykker. Og det blir jo unektelig noe problematisk når bildetekstene nærmest overser det tilsynelatende naturlige valg – guder og bilder – og i stedet gir deres

produsenter all sin oppmerksomhet. For, det kan da vel ikke være bildeprodusentene som er fremstilt som Jahves motstykker?

1.3 Bildetekstenes terminologi

En nærmere undersøkelse av bildetekstenes terminologi ser ut til å kunne gi svar på dette spørsmålet. Det viser seg nemlig å være et nokså påfallende trekk i det valg av ord og begreper som reflekteres i disse tekstene. Litt forenklet kan man si at tekstenes aktører, bildeprodusentene, er beskrevet med en terminologi som i omliggende tekster er brukt til å beskrive Jahve. Nå finnes det riktignok eksempler på en terminologi som ikke passer inn i dette mønsteret, men den klart dominerende tendensen er likevel en terminologisk parallellisering av bildeprodusentene og Jahve. Noen eksempler kan anskueliggjøre dette, selv om det må innrømmes at en norsk oversettelse ikke uten videre får frem det rike ordspillet i den hebraiske grunnteksten:

41,6 produsenten «hjelper»	41,10.13.14 Jahve «hjelper»
41,6.7.7 produsenten «oppmuntrer»/ «fester»	41,9.13 Jahve «henter»/ «griper»
41,6.7 produsenten «taler»	41,9.13 Jahve «taler»
44,9.10.12 produsenten «former»	44,2.21.24 Jahve «former»
44,13 produsenten «spenner ut»	44,24 Jahve «spenner ut»
44,13.15.17.19 produsenten «lager»	44,2.23.24 Jahve «skaper»
44,16.17.19.20 produsenten «taler»	44,2.5.6.24 Jahve «taler»
46,6 produsenten «lager»	46,4.10.11 Jahve «gjør»
46,7 produsenten «løfter»	46,3.4 Jahve «løfter»
46,7 produsenten «bærer»	46,4.4 Jahve «bærer»

Denne listen over terminologi kan gjøres mye lenger om vi utvider sammenligningsgrunnlaget fra å gjelde de nærmeste versene rundt bildetekstene og til å gjelde Jes 40-46 som helhet. La noen få eksempler være nevnt også fra dette:

40,19 produsenten «hamrer ut» sølv	42,5 Jahve «hamrer ut» jorda
40,20 produsenten «velger» et tre	41,8.9 Jahve «velger» Israel
44,12 produsenten «blir trett»	40,28 Jahve «blir <i>ikke</i> trett»
44,14 produsenten «planter» et tre	40,24 Jahve «planter» herskere

Spørsmålet ovenfor, om bildetekstene virkelig ønsker å presentere bildeprodusentene som motstykker til Jahve, må følgelig besvares positivt. Men da reiser det seg et nytt spørsmål: Hva betyr så dette?

1.4 Bildetekstenes budskap

Når bildetekstene svarer på de introduserende *hvem*-spørsmålene med en parallellisering av bildeprodusentene og Jahve, har dette både et ironisk og et teologisk ærend.

Det er ironi når bildeprodusentene kles i Jahves klær – som åpenbart er for store. Og en anerkjennelse av denne ironien er viktig for å forstå bildetekstenes budskap. Det er nemlig slik at et flertall av disse tekstene på overflaten synes å gi en upolemisk presentasjon av bildeproduksjon. Hverken 40,19-20 eller 41,6-7 gir eksempler på noen eksplisitt kritikk. Ja, i 41,6-7 er bildeprodusentene endog beskrevet i positive ordelag: De trøster og hjelper hverandre. Svak er kritikken også i 46,6-7. Det er faktisk bare i 44,9-20 vi finner en gjennomført eksplisitt kritikk. Når de andre bildetekstene likevel er å forstå som religionspolemik, er det derfor ikke på grunn av en direkte fordømmelse av det å lage gudebilder, men mer på grunn av den indirekte parallelliseringen mellom bildeprodusentene og Jahve. Kanskje kunne dette bli misforstått – og tolkningshistorien viser at så absolutt er tilfelle, men samtidig er det noe av ironiens kjennetegn at den – i tillit til at tilhørerne gjennomskuer språket – faktisk er åpen for en misforståelse.

Men presentasjonen av bildeprodusentene som Jahves motstykker har også et teologisk ærend. Bildeprodusentene er på ingen måte som Jahve. Riktignok *skaper* de gudebilder, men like fullt er de kun ordinære håndverkere. Målt opp mot han som er *skaper* av universet og historien, er de intet. Mellom linjene ligger det følgelig en kritikk av de mennesker som forsøker å sette seg på Jahves plass. Nå er det jo slik at bildetekstene selv utelater enhver referanse til Jahve og til f.eks. budet mot å lage gudebilder. I stedet appellerer kritikken til tilhørernes sunne fornuft – det er dumt å lage gudebilder! Parallelliseringen mellom Jahve og bildeprodusentene viser imidlertid at denne kritikken likevel er teologisk begrunnet. Når mennesker opptrer som motstykker til Jahve, er dette til syvende og sist et uttrykk for det menneskelige begjær om å bli Gud lik. Kanskje kan vi si det slik at bildeprodusentene fremstilles som negative speilbilder av Jahve. De tilber guder skapt i menneskets bilde (jf. 44,13) – i stedet for å tilbe den Gud i hvis bilde de selv er skapt.

2 Forståelsen av gudebilder – i bibelsk tid og i dag

La oss nå utvide perspektivet noe – fra Jes 40-46, via tekster ellers i Det gamle testamente, og frem til en nåtidig forståelse av disse tekstene innenfor en misjonsteologisk sammenheng.

2.1 Bildetekstene innenfor Det gamle testamente

Bildetekstene i Jes 40-46 står i en bred gammeltestamentlig tradisjon. Nå er det riktignok slik at Dekalogens bildeforbud (2 Mos 20,4-6) primært er rettet mot det å lage bilder av Jahve, men også forbudet mot bilder av «andre guder» (jf. v. 3) klinger med der. Og ellers er listen over gammeltestamentlige tekster som polemiserer mot gudebilder, svært så lang. Dels dreier dette seg om tekster som polemiserer mot gudebilder rent generelt (jf. f.eks. 1 Mos 31,19-35; 2 Mos 32; Dom 8,24-27; Dom 17-18; 1 Sam 5,1-5; 1 Sam 19,10-17; 1 Kong 18,19-40), men dels dreier det seg også om tekster som – i likhet med bildetekstene i Jes 40-46 – spesielt fokuserer på det å lage gudebilder (jf. særlig Jer 10; Hab 2,18-19; Sal 115,4-8; Sal 135,15-18). Felles for denne siste gruppen er at de spiller på den ytre likheten mellom mennesket som tilber, og gudebildet som blir tilbedt: «De har munn, men kan ikke tale. De har øyne, men kan ikke se.» (Sal 115,5). Denne ytre likheten er det ikke bare bibelske forfattere som har pekt på. Omtrent samtidig med at bildetekstene i Jes 40-46 lød for første gang, observerte den greske filosofen Xenophanes (ca. 550 f.Kr.) noe av det samme: «Etioperne påstår at gudene er brednesete og sorte, trakerne at de er blåøyde og rødhårede». Det er følgelig en allmen observasjon at gudene fremstilles i menneskelignende skikkelser. Det kunne den jevne tilhører, enten de var tilhørere av en gammeltestamentlig profet eller av en gresk filosof, se ved å gå ut på gata eller inn i et tempel.

Likevel, bildetekstene i Jes 40-46 går et skritt lenger enn kun allment å observere den ytre sammenhengen mellom mennesket og dets gudebilde. I større grad enn hva vi finner ellers i Det gamle testamente, gir nemlig bildetekstene i Jes 40-46 denne sammenhengen en teologisk tolkning. Bildetekstenes innramming (dvs. spørsmålet etter hvem som er som Jahve) og bildetekstenes terminologi (dvs. parallelliseringen mellom bildeprodusentene og Jahve) – alt dette fokuserer på menneskets hang til å gjøre seg selv lik Gud. Fra en allmen observasjon av hvordan mennesker lager gudebilder, trekker følgelig bildetekstene i Jes 40-46 en teologisk slutning om menneskelig religiøsitet. Den religiøse iver som kommer til uttrykk i

produksjonen av gudebilder, har feil retning. Den fører til at det er mennesket og ikke Gud som tilbes.

2.2 Bildetekstene som misjonsteologisk utfordring

I all religion synes det å ligge en tendens til å forstørre det menneskelige til noe guddommelig. Det ser ut til å være et allment fenomen at mennesket skaper guder i sitt bilde. Nå kan nok dette arte seg på ulikt vis. Det kan være et kunstferdig gudebilde i Østen, en enklere trepåle i Afrika, eller for den saks skyld en etterkristen ukebladreligiøsitet i Norge – «om det finnes en Gud, må han være slik og slik». En kirke som ønsker å være misjonerende, må hele tiden forholde seg til denne tendensen til å ville skape en gud i menneskets bilde. Som kirke forvalter vi jo et budskap som tangerer denne religiøsiteten, et budskap som på den ene side sier at mennesket er skapt i Guds bilde (1 Mos 1,26), men på den annen side også sier at Gud kom «i en tjeners skikkelse og var mennesker lik» (Fil 2,7).

Om vi da skal ta den radikale religionsteologi som kommer til uttrykk i bildetekstene i Jes 40-46, med oss inn i en misjonsteologisk sammenheng, kan vi kanskje si at disse tekstene gir oss utfordringer i både negativ og positiv retning.

Negativt utfordrer de oss til å se hvordan også menneskets religiøsitet står under Guds dom. Selv når det religiøse menneske fremtrer i all sin fromhet, er det egentlig seg selv det tilber, og det vender seg bort fra Gud. Som misjonæren Paulus uttrykker det:

«De kjente Gud, men likevel gav de ham ikke den ære og takk som Gud skal ha. Med sine tanker endte de i tomhet, og det ble mørkt i deres uforstandige hjerter. De sier de er kloke, men de endte i dårskap, og i stedet for å gi den uforgjengelige Gud ære dyrket de bilder av forgjengelige mennesker, fugler, fribente dyr og krypdyr.» (Rom 1,21-23).

Positivt utfordrer de oss til å se hvordan nettopp menneskets religiøsitet kan fungere som tilknytningspunkt for evangeliet. Om mennesket vender seg bort fra Gud, vender Gud seg likevel til mennesket, og taler til det midt i dets religiøsitet. Som igjen misjonæren Paulus uttrykker det:

«Han er jo ikke langt borte fra en eneste av oss. For det er i ham vi lever, beveger oss og er til, som også noen av deres diktere sier: 'For vi er hans slekt.' Fordi vi altså er Guds slekt, må vi ikke tenke

at guddommen ligner et bilde av gull eller sølv eller stein, formet av menneskers kunst eller tanke.» (Apg 17,28-29).